

JOSEP HERNANDO

UNA OBRA DESCONEGUDA DE FRANCESC EIXIMENIS:
EL «TRACTAT D'USURA» *

Interessats pels problemes d'ètica econòmica medieval, en cercar tractats d'autors catalans medievals que haguessin escrit sobre usura, just preu i moneda, tot llegint el manuscrit 42 del Monestir de Sant Cugat del Vallès, que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que porta al lloc *TRAT. DE USURA*, escrit en català,¹ en concret la primera de les dues parts del manuscrit dedicada a la usura, ens sorprengué no tan sols la qualitat, profunditat, erudició i claretat d'exposició, sinó, i això sí que fou una sorpresa, la següent frase: «D'aquesta matèria, si a Déu plau, s'a a tractar pus longament de la matèria de avarícia en lo *Terç Libre del Crestià*».² Ens trobàvem davant d'una obra fins ara desconeguda de Francesc Eiximenis. Calia, però, assegurar-se'n. Era, sens cap mena de dubte, una obra del menoret de Girona?

I. — EL «TRACTAT D'USURA» I EL «TERÇ DEL CRESTIÀ»

Calia veure el *Terç del Crestià*,³ en concret els capítols on es parla de l'avarícia. Francesc Eiximenis en parla en *Lo sisèn tractat de avarícia*.⁴ En aquesta

* Voldríem agrair al Dr. Manuel Riu el fet que ens fixéssim en aquest tractat.

1. Manuscrit en pergami i paper. 205 x 275 mm. 49 folis útils; dos cornells, sense xifrar; caixa d'escriptura, 150 x 200 mm. Capilletes molt senzilles d'atzur i vermelló. Segle XIV. Vegeu F. MIGUEL ROSSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», VIII (1928-32), pp. 79-80.

2. *Tractat d'usura*, ms 42 del Monestir de Sant Cugat del Vallès, fol. 10rb. Sempre que ens referim a aquest manuscrit, el citarem així: *Tractat d'usura*, fol. «x».

3. Les referències al *Terç* les farem segons el ms. 91 de la Biblioteca Pública Universitària de Barcelona. Citarem el *Terç* així: *Terç* fol. «x».

4. Ib. fol. 329ra-330ra. La part dedicada a la usura comença en el fol. 329vb on hi ha la rúbrica «Capítol que tracta de la primera spècia de avarícia, qui s'apella usura».

part del *Terç libre del cristià*, segons el manuscrit consultat, Eiximenis hi dedica cinc capítols a la usura. Llur contingut correspon, quasi exactament al contingut d'altres cinc capítols del *Tractat d'usura*. Comprovem-ho.

TRACTAT D'USURA
ms. 42. St. Cugat

LO PRIMER EXPON LA PRIMERA
PART DE LA DIFFINICIÓ DE USURA.

E concorden los doctors en aquesta sentència, ço és, que usara és tot guany temporal, lo qual l'om qui presta, ateny per pati precedent o per següent força... La primera part diu que usura és tot guany temporal. E diu temporal per tal: car no.s deu entendre del espiritual.

Deu-se, però, entendre la dita part primera de la diffinició, segons los doctors, de tota cosa qui caygua en valor o estimació peccuniosa, axí com és aür, argent o qualsevol roba o dinés o serveny. Hoc encara per la dita part és vedat a cascú prestant que no entena obligar per son préstech a aquell a qui presta a prestar-li en temps que ne seguirà...

Ne axí mateix per rahó de son préstech no entena haver servey temporal jamés...

Emperò, sàpies que remetre no és sinó dar, axí com appar *Extra. De testibus et attestationibus. Veniens*.⁵

TERÇ LIBRE DEL CRESTIA
ms. 91. Univ. Barcelona

CAPÍTOL QUE TRACTA DE LA PRIMERA
ESPECIA QUE S'APEL.LA USURA.

E deus ací saber primerament que usura és, segons los grans doctors thedlochs, tot guany temporal, lo qual la persona qui presta, aconsegueix per pati precedent expressat o entès o amagat... Primerament donchs posa la dita diffinició que usura està en guany temporal; e és dit per tant car que per son préstech entén a guanyar coses espirituals...

Deu-se, donchs, entendre la dita part primera de la dita deffinició que diu guany temporal axí: que.l hom per son préstech no vulla neguna cosa que puxa caure en stimació peccuniària, axí com és aür o argent o qualsevol cosa que valla diners. Hoc encara per la vigor de la dita paraula negun prestant no pot ne deu obligar aquell a qui presta a reparar-li cant ne sia request...

Ne per axò matex deu lo prestant entendre de haver d'aquell a qui presta nengun servey temporal...

Com, emperò, remetre o escusar a l'altre de pagar no és sinó dar-li guany; axí açò appar *Extra. De testibus, argumentum Veniens*.⁶

El *Terç libre del cristià* acaba aquí l'exposició de la primera part de la definició de la usura. No és així en el *Tractat d'usura*, que segueix exposant uns casos dubtosos, una explicació del contingut de Lc. 6,35 i en quina mena de coses «pus clara se comet». El motiu cal trobar-lo en la diferència entre les dues obres: una sistemàtica sobre un tema, no axí el *Terç*, com més endavant veurem. En la resta de capítols, però, del *Terç* llur contingut sobre la

5. *Tractat d'usura*, fol. 1va-1vb.

6. *Terç*, fol. 329vb-330ra.

usura, fins i tot llenguatge, estil i exposició, és gairebé el mateix que el del *Tractat d'usura*.

LO SEGON CAPÍTOL ESPON LA SEGONA PART DE LA DIFFINICIÓ DE USURA.

Segueix-se la segona part qui és aquesta: «lo qual l'om qui presta». E deus saber que solament se comet usura en contracte de préstech, exprés o amagat...

E per rahó d'açò és posat en la diffinició de usura aquesta segona part que diu «lo qual hom presta».⁷

LO TERÇ CAPÍTOL ESPON LA TERÇA PART DE LA DIFFINICIÓ DE USURA.

La terça part de la dita diffinició «ateny», car lo guany qui ret l'om usurari per prestar deu ésser attent per lo prestant en quinaque manera... com havem *Extra. De usuris, capitulo primo et capitulo Conquestus* e en lo Decret .XIIII^a.q.III^a. *Si feneraveris...*

Nota prescis que axí com lo prestant, ans que prestàs, podia reebre d'aquell a qui lo ha prestat, servey o plers, axí mateix los ne pot reebre après del préstech si, emperò, nultemps no ha esguart de reebra-los per esguart del préstech que fet-li ha...⁸

7. *Tractat d'usura*, fol. 2va-2vb.

8. *Terc*, fol. 330ra-330rb.

9. *Tractat d'usura*, fol. 3ra-3rb.

10. *Terc*, fol. 330va.

COM USURA STA SOLAMENT EN CONTRACTE DE PRÉSTECH, EXPRES O AMAGAT.

La .II^a. part de la dita diffinició és aquesta, ço és, «lo qual la persona qui presta». E deus ací notar que solament se comet en contracte de préstech, exprés o amagat...

Vet, donchs, com per raó de préstech, exprés o amagat, se pot cometre usura e per açò és posat en la .II^a. part de la diffinició de usura damunt dita lo vocable, ço és, «lo qual l'om qui presta».⁹

COM LA SOLA ENTENCIÓ DE HAVER GUANY PER LO PRÉSTECH FA L'OM USURARI.

La terça part de la dita diffinició de usura sí és: «aconsegueix», car, jatsia que aquell que per sola entenció de haver guany presta... segons que appar .XIIII^a.q.III^a. *Si feneraveris et Extra. De usuris, capitulo primo et capitulo Conquestus...*

Noten ací, emperò, los doctors que, no contrastant res que dit sia, que axí com lo prestant, ans que prestàs podia reebre d'aquell a qui ha prestat serveys e plaers, per qual que just títol, axí matex los ne pot reebre après lo préstech per esguart d'aquell matex just títol sí, emperò, jamás ell no ha esguart de reebre los dits serveys per contemplació del préstech que fet ha...¹⁰

LO QUART CAPÍTOL ESPON LA QUARTA PART DE LA DIFFINICIÓ DE USURA.

La quarta part de la dita diffinició sí és: «per pati precedent o per següent força...

E deus ací notar que los patis usuraris pus comuns e famosos són tres. Lo primer es quant lo capital e lo guany se posa tot en cert...

E la rahó perquè aquests patis són usuraris sí és: car lo guany e lo perill de la mercaderia...

... car tot perill no justifica lo contracta, sinó aquell solament qui és del capital e del guany ensemps...¹¹

COM LOS PATIS USURARIS PRINCIPALS SÓN TRES E QUALS SÓN BONS E QUALS NO.

La .IIIIª. part de la dita diffinició de usura és aquesta, ço és, «per pati precedent, expressat o amagat, o per següent... si.s vol per violència o per força...

E deus ací notar que los patis usuraris pus famosos e pus comuns són tres. Lo primer cant lo capital e lo guany se posa tot en cert...

E la raó perquè aquests dits patis són usuraris sí és: car lo guany e lo perill de la mercaderia...

... car tot perill no justifica lo contracte en que és, sinó solament aquell que és del capital e del guany ensemps...¹²

Els tres capítols qui segueixen en el *Tractat d'usura* no hi són en el *Terç*. D'aquests el primer exposa tot un seguit d'arguments en que hom basa la prohibició d'usura; els altres dos són un recull d'objeccions, i solucions a aquestes, d'aquells qui neguen «l'universalisme» de la prohibició medieval de la usura.¹³ Tornen, però, ambdues obres eiximenianes a coincidir en exposar algunes operacions financeres i comercials que no són pas contractes usuraris.

LO .VIIIª. POSA SET CASES EN QUE HOM POT PERCEBRE ULTRA LO CAPITAL EN CONTRACTE DE PRÉSTECH.

Lo primer sí és: quant la fermaça d'aquell qui reeb los dinés del prestant ha pagat al creador lo capital e les usures...

EN QUINES CASES LO PRESTANT POT SENS USURA REEBRE D'AQUELL A QUE PREST QUEUCOM ULTRA LO CAPITAL.

Lo primer cas és cant la fermaça d'aquell que reeb los diners del préstech ha pagat al creador lo capital e les usures...

11. *Tractat d'usura*, fol. 3rb-3vb.

12. *Terç*, fol. 330-330vb.

13. Podeu veure el contingut d'aquests capítols (fol. 4ra-6vb) més avall, a l'apartat 3. *EL CONTINGUT DEL TRACTAT D'USURA*. Sobre aquest «universalisme», vegeu B. N. NELSON, *L'universalismo medievale e il duplice comandamento deuteronomico*, a O. CAPITANI, *Ètica economica medievale*, Bologna, 1974, pp. 46-63.

Lo segon és quant aquell qui presta, no per guanyar res ultra lo capital, mas per guanyar sí mateix del dampnatge...

Lo terç és quant lo deutor trigua massa a pagar...

Lo quart cas és aquest: posem que yo ab mos dinés vulla comprar...

Lo quint cas és aquest: poseu que en Pere presta a.n Pau deu lliures per tal que en altre temps...

Lo sisèn és aquest: posem que en Pere haia posada en penyora una vinya a.n Pau, son gendre...

Lo setèn cas és aquest: posen que un cambiador ho altre hom...¹⁴

Lo .II^{on}. cas és cant aquell que presta, no per guanyar res ultra lo capital, mas per guanyar sí matex del dampnatge...

Lo terç és cant lo deutor trigua massa a pagar...

Lo quart cas és aquest: posem que yo ab mos diners vulla comprar...

Lo quint cas és aquest: posen que en Pere prest a.n Johan .X. lliures per tal que.n altre temps...

Lo .VI^{en}. cas és aquest: posem que en Pere haia posada en penyora una vinya a.n Pau, son gendre...

Lo .VII^{en}. cas és aquest: posem que un cambiador o qui.s vol altre...¹⁵

El Tractat d'usura segueix per espai de vint capítols més parlant dels casos dubtosos (feus, censals morts i violaris i diverses espècies de mogubells), de les penes que cal imposar als usurers i de la restitució. El *Terç* enceta els casos dubtosos (feus, censals morts i violaris i mogubells, però en veure l'extensió possible del *Terç* front a l'extensió del *Tractat d'usura*, que debia tenir davant, Eiximenis escriu: «De les quals matèries, si a Déu plau, direm longament en lo .VII^{en}. Libre en lo tractat de usura. E aquí havem a tractar largament aquesta matèria e a veure diverses difficultats pertanyents a ella, axí com és he com se deu usura restituir e a qui e per qui e con se pot per diverses altres vies cometre; e axí direm aquí de molts altre duptes. De present bast ací ço qui dit n'és poch e curt per tal que aquest tractat no fos de tots punts sens queucom d'aquesta tan gran matèria e tan pertanyent al propòsit, ço és, a la matèria de avarícia».¹⁶ Malgrat tot, en el *Terç* amb l'explicació de la definició de la usura i els casos considerats lícits, Eiximenis ha exposat allò que hom considera indispensable per a que el comportament del lector sigui l'adient.

Però, no ens havia dit en el *Tractat d'usura*, tot parlant dels censals, que en diria quelcom més en el *Terç*? Un oblit de l'autor? No ho creiem pas. Cal no oblidar que, com veurem tot seguit, el *Tractat d'usura* l'escriu a Catalunya alguns anys abans del *Terç* escrit a València. El *Tractat d'usura* sembla dirigit als seus compatriotes. Per altra banda, Eiximenis projectava, però no era es-

14. *Tractat d'usura*, fol. 6vb-8va.

15. *Terç*, fol. 331ra-331vb.

16. *Ib.*, fol. 331vb.

clau de planificacions anteriors.¹⁷ Si en el seu projecte entrava, entre altres, el *Setè*, podria molt ben ser que pensés més accessible aquest que no pas el *Tractat d'usura*, la difusió del qual probablement no fou gran.¹⁸ A més, tot just encetat el tema de la usura en el *Terç*, escriu: «Axí proposat que per tal que aquest libre no sia massa gran, tractarem en lo .VII^{en}. Libre que és dels manaments divinals, car aquí a loch tractar de usura, ço és, quan tractarem del manament de Déu que veda generalment tot furt e rapina e que largament pots veure tot ço que.s pertany a aquesta matèria de usura... E és ver que per tal cant los homens del món han sovín mester aquestes dues matèries damunt dites e molts que hauran aquest libre no hauran lo dit .VIIe., per tal he proposat que, ab l'ajuda de Nostre Senyor diga ací queucom e fort curt e breu d'aquestes dues matèries damunt dites e per alguna direcció e revelament de trebayl d'aquells que aquest libre hauran e que pus copiosament ne volrà de cascuna, recorrega als dits libres damunt allegats».¹⁹ Vet aquí, doncs, la raó del canvi i de la no necessitat de remetre al *Tractat d'usura*.

No podria ser el *Tractat d'usura* una part del *Setè* i, com en altre cas,¹⁹ que ens hagi arribat a part, qui sap si per no haver-lo acabat? Cal respondre negativament. El *Tractat d'usura* del ms. 42 de Sant Cugat és anterior al *Terç*. *Ens ho confirma* el fet que aquest *Tractat d'usura* fou escrit mentre Eiximenis es trobava a Catalunya. En el capítol desè, quan comença a parlar dels censals morts, diu: «Lo segon cas és sobre la matèria dels censals e violaris segons la matèria que vuy se contén en Cathalunya».²⁰ Més endavant, quan toca la matèria dels mogubells, escriu: «Lo terç cas duptós sí és: sobre los mogubells qui ara s'ich use». Aquest *ich* cal, sens cap mena de dubte, entendre'l com a Catalunya, on l'autor es troba, després del que s'ha dit més amunt. Però, encara hi ha quelcom més. Eiximenis, en parlar dels censals, dóna el «for» de l'interès dels censals: exactament l'equivalent a 7,14 %. Sabem que en l'últim terç del segle XIV hi ha una puja en el «for» de l'interès dels censals.²¹ Eiximenis, emperò, dóna l'equivalent a la xifra de 7,14 % com la comuna aleshores. El *Terç* l'escriu en 1384, deu anys després de la primera notícia de la puja del «for» de l'interès. Si el *Tractat d'usura* fos posterior al *Terç* i, per tant, part del *Setè*, un autor tan ben informat com Eiximenis, ho hauria fet palès.

Cal, doncs, concloure així: 1) L'autor del *Tractat d'usura* és Francesc Eiximenis; 2) el *Tractat d'usura* és anterior al *Terç* i, per tant, independent del

17. Vegeu P. MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc Eiximenis OM (1340?-1409?)*, EF, XL (1928), pp. 443.

18. Mentre redactem aquest article, no tenim encara notícia de cap altre exemplar d'aquest *Tractat d'usura*.

19. *Terç*, fol. 329vb-330ra.

19 bis. Aquest sembla ser el cas de *Regiment de la cosa pública*. Vegeu P. MARTÍ DE BARCELONA, *op. cit.*, pp. 455-456.

20. *Tractat d'usura*, fol. 9ra-9rb.

Setè; 3) la seva data cal fixar-la entre 1374, any del retorn d'Eiximenis de Tolosa a Barcelona després d'obtenir «el cobejat títol de Mestre Teòleg», on començà a esbossar el Crestià, i 1383, data de la seva anada a València, encara que cal fixar-la més a prop de 1374 que no pas de 1383.

Una darrera precisió. El *Tractat d'usura* del ms. 42 del Monestir de Sant Cugat, que molt aviat publicarem, presenta un ordre lògic en la seva exposició, és uniforme en el seu estil. Només té un autor i aquest, com ja hem dit, és Francesc Eiximenis. Si hom encara en dubta, podríem comparar el contingut i l'índex del *Tractat d'usura*, que transcriurem, en part, en la segona part d'aquest article, amb el contingut del Capítol setè del Primer Punt de *Cercapou*.²⁰ Aquí Eiximenis parla del setè manament i hi inclou, lògicament, el préstech usurari. Doncs bé, el contingut d'aquest article de *Cercapou* ve a ser una llista de les operacions econòmiques «en frau de usura». Si hom compara aquest recull d'operacions il·lícites amb les que Eiximenis exposa a la part del *Tractat d'usura* que ens ha arribat i les rúbriques de la part perduda, veurem la complementarietat d'ambdues obres i un mateix autor per ambdues obres. I això no creiem pas que pugui ésser considerat una coincidència, si, a més, tenim present el llenguatge, l'estil, etc.

II. — EL «TRACTAT D'USURA» DE FRANCESC D'EIXIMENIS: CONTINGUT

L'*opus* eiximenià s'inscriu en una tendència que comença al segle XII i que segueix per tota l'època medieval: la preocupació per la direcció de les conductes dels fidels vers cap allò que hom ha de fer o bé evitar. El resultat d'això fou un immens nombre d'obres per l'ús dels clergues, en llur tasca pastoral, i també dels laics per llur formació i informació en llurs activitats.²¹

El P. Martí de Barcelona ens ha deixat una descripció de l'obra eiximeniana i que resumeix el caire del *Tractat d'usura*: «Eiximenis s'acomentà amb presentar la doctrina de l'Escola com a menja sanitosa, amb democratitzar l'ideari medieval i demostrar-ne la practicitat entre la nostra gent. No fou un esperit subtil, sinó pràctic; no fou un pensador, sinó un condensador del pensament aliè —enriquit per la seva llarga experiència y seny ancestral—; no fou un geni creador, sinó... un notari de la humanitat pensadora. Amb l'avan-

21. «Car antigament qui comprava mil solidos de renda dava per ells vint milia solidos. E ara per rahó de la dita condició se'n leven six milia, car més valen .M. solidos en alou que no fan .M. solidos en feu. E que sia justa cosa...», *Tractat d'usura*, fol. 10ra. Vegeu A. GARCÍA SANZ, *El censal*, BSCC, XXXVII (1961), pp. 281-305; A. CORBELLÀ, art. *Censal*, «Enciclopedia Jurídica Española», Barcelona, pp. 539-544.

tatge, que no féu un simple inventari ert i sense vida, sinó que, al costat del manlleu, fidel o arbitrari, i de l'assimilació, àgil o feixuga, de l'ensenyament tradicional, hi posa Eiximenis tot un cabal extraordinari d'observacions pròpies, de llegendes i exemples, filles del seu finíssim temperament subtil i sincer d'observació».²²

Volem, tot seguit, fer conèixer el contingut del *Tractat d'usura* de Francesc Eiximenis. No cal dir que l'ideal fora la lectura directa de l'obra. Les possibilitats d'aquest article no ens permeten incloure-hi la seva transcripció. Ben aviat la farem conèixer. El seu estudi crític quasi ja està a punt. Mentre, permeteu-nos fer-ho a través dels tres punts següents.

1. *El projecte del Tractat d'usura*

Si hom llegeix les rúbriques dels capítols que encapçalen el tractat, després d'una breu introducció, ens adonem que, malgrat el que diu a la introducció —«tractarem *breument* de la dita usura temporal»— no és aquest el cas. Eiximenis no va voler deixar de banda cap de les situacions pràctiques susceptible del *fraus usurarum*. Cal tenir present que només ens han arribat els tretze primers capítols d'un total de vint-i-vuit, és a dir, quasi tota la part dedicada a les operacions que ell en diu «duptoses de frau de usura», llevat de la de feu, censals i violaris i el primer dels mogubells, s'ha perdut. Malgrat tot, podem deduir quins serien els mogubells que hi manquen, com hom veurà més endavant.

Eus ací el projecte de l'obra a través de les rúbriques dels capítols que encapçalen el *Tractat d'usura*:

- «Lo primer capítol expon la primera part de la diffinició de usura.
- Lo segon espon la segona.
- Lo terç espon la terça.
- Lo quart spon la quarta.
- Lo quint ensenya perquè usura és vedada.
- Lo sisèn argüeix contra açò qui és damunt dit.
- Lo setèn continua lo dit argument per altres rahons.
- Lo .VIIIe. pose set cases en que hom pot percebre ultra capital en contracte de préstech.
- Lo novè posa un cas duptós del feu.
- Lo .X^e. posa altre cas duptós dels censals morts.
- Lo .XIe. tracte de la justificación dels violaris.

22. F. EIXIMENIS, *Cercapou*, a cura de G. E. SANSONE. «Els Nostres Clàssics», Col. A, v. 83. Ed. Barcino, Barcelona, 1957, pps. 42-44. Vegeu la fi de l'article on reproduïm aquesta part, que ens dóna la llista d'operacions comercials i altres pràctiques que hom pot considerar usuràries, és a dir, els «mogubells», que és la part que s'ha perdut del *Tractat d'usura* de Francesc Eiximenis.

Lo .XIIe. mou la matèria dels mogubells e prova que sia just cobrar lo seu ab préstech.

Lo .XIIIe. prova que nengú per préstech puza cobrar lo seu.

Lo .XVe. inprova altra vegada la comuna resposta dels contrariis.

Lo .XVIe. respon al primer cas pus prop passat de mogubellar.

Lo .XVIIe. tracta de la segona spècia de mogubell.

Lo .XVIIIe. tracta de la tèrcia spècia de mogubell.

Lo .XIXe. tracta de la quarta spècia.

Lo .XXe. tracta de una difficultat e és si tot transportant dret de cautela per transportar lo dret de mogubellar.

Lo .XXIe. tracta de la quinta spècia de mogubell.

Lo .XXIIe. tracta de la VI^a spècia de mogubell.

Lo .XXIIIe. prova que lo dit contracte valla e sol a les rahons contràries.

Lo .XXIIIe. tracta de la setena spècia de mogebell.

Lo .XXVe. tracta si pot segurament mogubellar ab altra aquell al qual lo princep és deutor principal.

Lo .XXVIe. pose les penes degudes als usurers públichs e ensenya qui són usurers públichs hi notoris.

Lo .XXVIIe. ensenya per quantes vies se deven restituyr les usures.

Lo .XXVIIIe. ensenya a qui.s deven restituyr les usures.²⁴

Com ja s'ha dit, només ens han arribat els tretze primers capítols. I, certament, cal que ens en lamentem. Tan debò que una futura recerca ens permeti conèixer el *Tractat d'usura* de Francesc Eiximenis en la seva totalitat.

2. Les fonts del Tractat d'usura

L'estudi de les fonts del *Tractat d'usura*, com de qualsevol altre, permet confirmar l'autenticitat, la data i la seva originalitat. La conclusió a la que hom arriba, després d'haver-les estudiades, és el que ja s'ha dit d'Eiximenis

23. Vegeu P. MICHAUD-QUANTIN, *Sommes de casuistique et manuels de confession au Moyen Age (XX-XVI siècles)*, «Analecta Mediaevalia Namurcensia», 13, Louvain-Lille-Montreal, 1962, pp. 7-67; Id., *A propos des premières Summae Confessorum. Théologie et Droit Canonique*, «Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale», 23 (1969), pp. 264-306; Id., *El vocabulario de las categorías sociales en los canonistas y moralistas del siglo XIII*, a D. E. LABROUSSE i altres, *Ordenes, Estamentos y Clases*, Ed. Siglo XXI, Madrid, 1978, pp. 83-100.

24. P. MARTÍ DE BARCELONA, *op. cit.*, p. 498. Vegeu també J. MASSÓ I TORRENS, *Les obres de Fra Francesch Eximeniç (1340?-1409?)*, AIEC, 10 (1909), p. 588; F. EIXIMENIS, *Lo libre de les dones*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1981, la introducció a cura de C. WITTLIN, pp. XXX-XXXI. Hem vist més amunt que Eiximenis escriu per la gent de casa nostra i els seus problemes de cada dia, fruit de la seva observació. Vegeu, si més no, un altre exemple. En parlar dels censals morts, de llur licitud, escriu: «Donchs appar que sia just certament, car aquest contracta és justificat per egualtat de justícia e és més per lo venent que per lo comprant per rahó de la dita condició (la devolució és potestativa del venedor)... e per tal los mercaders no volen comprar comunament, car més guanyen en les mercaderies». *Tractat d'usura*, fol. 10va.

en torn a les altres obres conegudes: meticulositat, vastíssima erudició, com diu el P. Martí de Barcelona.²⁵

Per qualsevol que conegui la producció literària medieval sobre la usura²⁶ i estudiï les fonts, tan directes com indirectes, del *Tractat d'usura* d'Eiximenis, li quedarà confirmada la informació vastíssima que el nostre autor va arrebregar pel seu peregrinatge per Europa visitant les universitats de Colònia, París, Oxford per espai de cinc anys i més tard a Tolosa. Els límits d'aquest article no ens permeten examinar-les una a una, veure les dependències directes i indirectes, és per això que ens limitarem a presentar-les, concretant a les notes tot el que sigui possible, per tal que hom pugui veure la seva erudició i originalitat.

a) *Fonts paganes*: Dels filòsofs pagans Eiximenis només cita Aristòtil,²⁷ i ho fa quatre vegades. Eiximenis demostra conèixer el filòsof peripatètic. Cita, com és lògic, la *Política*, L. I, c. III, l'*Ètica a Nicòmac*, L. V. Podria semblar que cita de segona mà. Hi ha, però, una referència a la *Política* on diu: «Aquesta matèria aprova Aristòtil en lo quart libre de la sua Política en lo capítol .IIIe.»²⁸ que demostra lectura directa. A més, en citar l'*Ètica* (L. II, c. IV) per dir com ha de ser una «obra virtuosa e bona», lloc on no es parla de la usura, ens aferma en l'opinió de lectura directa.²⁹

b) *La Sagrada Escriptura*: Les citacions de la Bíblia, tan de l'Antic com del Nou Testament, són, en gran part, les utilitzades pels autors medievals per a demostrar la prohibició de la usura.³⁰ Eiximenis, emperò, no es limita a citar, ans fa veritable exègesi, especialment per Lc. 6,35 i pel discutit text del Deuteronomi 16,6.

c) *Els Sants Pares*: Només dues citacions, una de Sant Agustí, no pas literal, i una altra de Sant Joan Crisòstom, que treu del *Decret* de Gracià. Malgrat tot, això no vol dir que els desconegui, sinó que, potser, el tema no ho demana.³¹

d) *El Dret Civil*: Quatre són les citacions del *Corpus Iuris Civilis*. Cal dir que Eiximenis ha triat les adients, deixant de banda les que podrien presentar problemes. Hem de dir que no és pas per haver citat de segona mà. No és pas

25. *Tractat d'usura*, fol. 1ra.

26. *Ib.*, fol. 1ra-1va.

27. P. MARTÍ DE BARCELONA, *op. cit.*, p. 450.

28. Vegeu el bon estudi de G. LE BRAS, art. *Usure* II. *La doctrine ecclésiastique de l'usure à l'époque classique (XIIe-XVe siècles)*, DTC, t. XV, col. 2336-2372. També A. DUMAS, art. *Intérêt et usure*, DDC, v. V, col. 1475-1518; J. T. NOONAN, *The scholastic analysis of Usury*, Cambridge (Mass.), 1957 i R. de ROOVER, *La pensée économique des scolastiques. Doctrines et Méthodes*, Montréal-Paris, 1971.

29. Eiximenis debia, sens dubte, conèixer Aristòtil a través de la traducció de Grosse-teste. Vegeu F. EIXIMENIS, *op. cit.*, p. XXXIII. També *Aristoteles latinus*, Leiden-Bruxelles, 1973.

30. *Tractat d'usura*, fol. 4va.

31. *Ib.*, fol. 14ra.

el cas de Eiximenis.³² En una ocasió, en voler fer veure la prescripció de les lleis civils que permetien la usura, el traeix la memòria, però això no és pas una novetat en ell ni, per altra part, minva la credibilitat vers el coneixement que en tenia.³³

e) *El Dret Canònic*: Les citacions del Dret Canònic, tan del *Decret* de Gracià com de les *Decretals de Gregori IX*, són abundoses, precises, alguna vegada copiades textualment i, en algun cas dubtós i discutit, comentades, amb el que demostra bon coneixement i que tenia davant seu aquestes obres en escriure el *Tractat d'usura*.³⁴ Podem dir que el Dret Canònic és el pal de paller del seu tractat i això malgrat no ésser Eiximenis un decretalista ni la seva obra un tractat jurídic. En concret, cinc són els capítols de les decretals de Gregori IX resumits, copiats o bé comentats: *Naviganti, Conquestus, Ad nostram, Plures clericorum*.

f) *Els Doctors*: Emprem aquest mot en el sentit genèric en que els autors medievals es designaven a sí mateixos. S'hi comprenia tan els doctors en Teologia com en Dret Civil o bé en Dret Canònic.³⁵

Hom pot trobar expressament citades les glosses al *Decret* de Gracià de Bernat de Parma i Joan Andreu;³⁶ les glosses de Bernat de Parma a les *Decretals de Gregori IX*;³⁷ del cardenal *Hostiensis* cita dues obres la *Summa Aurea* i els *Commentaria in quinque decretalium libros*;³⁸ de Ramon de Penyafort po-

32. Les citacions de la Sagrada Escripura són aquestes; Ex. 3,26 i 22,25; Lev. 19,13 i 25,37; Deut. 16,6.20; Tob. 4,13; Sal. 14,5; Ez. 18,10-13; Os. 1,2ss; Llu. 6,35; Rom. 3,8; 1 Jo. 3,17 i 2 Cor. 12,13.

33. La de S. Agustí pertany a *Enchiridion sive de fide, spe et charitate*, c. CXVII, PL 40, 287. La de S. Joan Crisòstom la treu del *Decret* de Gràcia, correspon a la D. LXXXVIII, c. XI (FRIEDBERG I, 308).

34. Vegeu M. J. PELÁEZ, *Las fuentes jurídicas de Eiximenis y aspectos jurídico-históricos inéditos del «Dotzè» del Cristià*, «Archivo Ibéro-Americano», XLI (1981), pp. 481-504.

35. Es tracta de *Novellae*, LXXXIII, c. I. Eiximenis escriu: «Oh sacre leges, non dedignamur imitari sacros canones specialiter in matrimoniis et in usuris». Les altres citacions són del *Digestum*: L. XXXIX, T. II, c. 11 L. XXXVII, T. VI, c. 1; *Institutiones*: L. III, T. XIV; *Authenticæ*; Coll. IV, T. XIII, c. 1.

36. Del *Decret* de Gracià Eiximenis fa aquestes citacions: C. I, Q. I, c. 99; C. XII, Q. II, c. 10; C. XIV, Q. III, c. 1 i 4; C. XIV, Q. IV, c. 1, 6 i 10. De les *Decretals de Gregori IX*: L. II, T. XX, c. 10; L. III, T. XVII, c. 5; T. XXI, c. 4; T. XXII, c. 3; T. XXV, c. 7; T. XXVI, c. 7; L. V, T. XIX, c. 1, 6, 8, 10, 16, 19 i 28. Dues vegades cita el L. V, T. XIX *De susuris «per totum»*.

37. Vegeu R. de ROOVER, *L'evolution de la Lettre de Change, XIVe-XVIIIe siècles*, Lib. A. Colin, Paris, 1953, p. 12.

38. Tan en aquesta nota com en les que segueixen posem el manuscrit i les edicions consultades amb els folis o bé les pàgines on hi em trobat les citacions que Eiximenis hi fa en el *Tractat d'usura*. Vegeu per les Glosses al *Decret* el ms. 1164 de la Biblioteca Pública i Universitària de Barcelona, *Decretum Gratiani cum Glossis*, fol. 208r-v. També, *Decretum Gratiani emendatum et notationibus illustratum una cum glossis*, Lugduni, 1506, col. 1049 i 1053.

dem trobar citada la *Summa de Paenitentia*;³⁹ de Godofred de Trani, la seva *Summa*;⁴⁰ de Duran de Sant Porçan els seus comentaris a les Sentències de Pere Lombard;⁴¹ de Joan Andreu, a més de les glosses al *Decret* de Gracià, la seva obra en que comenta les decretals de Gregori IX coneguda com *Novella*.

L'originalitat d'Eiximenis queda palesa amb les citacions de dos autors. Al foli 8vb diu: «E açò ponunt Raymundus, *Rodericus* et Bernardus super capitulo Conquestus». Qui és aquest Rodericus? A quina obra es refereix? Sembla ser *Rodericus Modici Passus*, canonista del segle XIII; de la seva obra no se'n sap res.⁴² És una citació de segona mà? Ho dubtem, si hom té present la seva exactitud en les citacions. L'altre el trobem al foli 7vb on Eiximenis escriu: «Die encara més ací *Guillermus de Missali* en el seu tractat *De usura .q.II^a De mutuo* que si yo...» Tot seguit Eiximenis reproduceix un fragment. Es tracta d'un fra menor, com Eiximenis, qui escrigué uns comentaris a les Sentències de Pere Lombard. No ens ha estat possible fins ara veure'ls. Els manuscrits es troben a Bolònia i Roma.⁴³

Aquests són els autors anomenats per Eiximenis. Ara bé, el nostre autor cita indirectament: «dien els doctors... hi ponen alguns... fan alguns theòlechs... pertany a canonistes», etc. Qui hi ha al darrera? Hem pogut veure darrera aquestes expressions a Pere Lombard, Joan Scot, *Hastesanus*, *Speculator*, Guido de Baysio, Guillem Durand, Joan Durand, Alexandre d'Alexandria, Gil de Lesines, etc. Deixem llur localització per quan es publiqui el tractat.

3. El contingut del Tractat d'usura

Deiem més amunt que el tractat sorprenia per la seva claretat, amplitud i profunditat, sempre d'acord amb l'estil d'Eiximenis. Creiem que hom valorarà la part que ens ha arribat si ho veu en la seva estructura. En la primera redacció d'aquesta part havíem posat les *auctoritates* de cada apartat. Exigències de temps i espai fan que, sentint-ho molt, en tinguem de prescindir per ara.⁴⁴

39. *Decretales D. Gregorii papae IX suae integritati una cum glossis restitutae*, Romae, 1582, col. 1732-1733 i 1737-1738.

40. *Summae Domini Henrici Cardinalis Hostiensis*, Lugduni, 1537, col. 924, 1619-1627 i 1633; *Commentaria in quinque Decretalium libros*, Venetiis, 1581.

41. Vegeu *Summa de Paenitentia*, Roma, 1976, L. II, T. 7, col. 540 i 542.

42. Vegeu *Summa D. Goffredi Tranensis I. C. Claris*, in tit. *Decretalium*, Venetiis, 1564, p. 442a.

43. Vegeu *Durandi a Santo Portiano in Sententias Theologicas Petri Lombardi commentationum Libri quatuor*, Lugduni, 1563, fol. 244v.

44. Vegeu *In quinque Decretalium libros Novella Commentaria*, Venetiis, 1581, fol. 74a, 80a-81.

45. Vegeu THOMAE DIPLOMATII, *Liber de claris Iuris consultis (s. XV-XVI)*, «*Studia Gratiana*», X (1968), p. 72. Malgrat tot, hi ha qui no està d'acord amb la lectura de Rodericus, vegeu ST. KUTTNER, art. *Rodoicus ou Rotbertus Modicipassus (parvipassus)*, DDC, t. 7, col. 701-702.

1. [*Definició d'usura*] [Fol. 1va]: Concorden los doctors en aquesta sentència, ço és, que usura és tot guany temporal lo qual l'om qui presta ateny per pati precedent o per següent força
 - 1.1. [*Primera part: Tot guany temporal*]
 - 1.1.1. No.s deu entendre del spiritual, com aquell no sia vedat a nengú
 - 1.1.2. Ne coses que no es poden estimar per peccúnia:... amistat... oracions
 - 1.1.3. Tota cosa qui caygua en valor o estimació peccuniosa: aür, argent o qualsevol roba o dinés o servey...; represtar...; serveny mal o bon [1vb]...; amb condició que molgua en son molí o que cogua en son forn o qu'ell seguisca per villa... per tal que per ell sigui més famat, preat, loat e honrat...; comet usura aquell creador que no vol alongar lo terme de la pagua de préstech... si donchs no li.n dóna pagua...; pacte amb la comunitat: que no pach en les collectes... remetre o escusar a l'altre de pagar no és sinó dar-li guany
 - 1.1.4. Dien alguns que no es legut a l'om qui... [2ra] posa sí mateix en segur e los altres en perill; ...qui té penyora per préstech de servir-se de la penyora...; pendre servey de lengua ne de mà...; per tal que li sia prestat un libre... que no.s pogua trobar sens loguer
 - 1.1.5. E açò apparti que volgués lo Salvador quant dix *Lucbe* .VIº.: *Mutuum dantes nichil inde sperantes*. Per les quals santes [2rb] paraules lo Senyor fa dos manaments: ... que prestes quan ton prohíisme ho ha menster...; que prestant-li no esperes haver nenguna cosa temporal
 - 1.1.6. Alguns són que han la consciència pus grossa e dien que sens càrrech de consciència pot l'om esperar algun poch servey per son préstech e pus que hom no prest principalment per rahó d'aquell poch servey
 - 1.1.7. Emperò principalment [2va] e pus clara se comet per cosa que estigua en nombre, axí com és peccúnia; o en pes, axí com és aür e argent e coses semblants; o en mesura, axí com són forment e vi e oli e semblants coses
 - 1.2. [*Segona part: lo qual l'om qui presta*] Solament se comet usura en contracte de préstech exprés o amagat
 - 1.3. [*La terça part de la dita diffinició «ateny»*] [3ra] Car lo guany qui ret l'om usurari per prestar deu ésser attent per lo prestant en quinaque manera, ço és, ho de fet o de pensa
 - 1.3.1. Car si de fet es attent lo guany, lavors l'om és ver usurer
 - 1.3.2. Si per voluntat, axí mateix és usurer
 - 1.3.3. Nota prescis que axí com lo prestant, ans que prestàs, podia reebre d'aquell a qui ho ha prestat servey o plers, axí mateix los ne pot reebre après del préstech, si emperò nul temps no ha esguart de reebre-los per esguart de préstech [3rb]
 - 1.4. [*Quarta part: per pati precedent o per següent força*] Car tot ço que l'om instant pren e ha de aquell a qui presta per vigor del pati fet ans del préstech; ho ço que n'an [3va] per força per esguart del dit préstech, tot és usura e rapina
 - 1.4.1. Aquest contracte de préstech deu ésser net de tota corrupció
 - 1.4.1.1. Car no contrastant que lo prestant obliga naturalment *ad*

antidora

- 1.4.1.2. Emperò la dita obligació no.s pot reduhir en pati ne en obligació civil sots pena de usura
- 1.4.2. Patis usuraris més comuns e més famosos
- 1.4.2.1. Quant lo capital e lo guany se posa tot en cert
- 1.4.2.2. Tant lo capital és posat en cert e lo guany en fortuna [3vb] ... car tot perill no justifica lo contracta, sinó aquell solament qui és del capital e del guany ensemps
2. [*Perquè usura és vedada*] [4ra] Pories açí fer qüestió: què és la rahó que la sancta religió cristiana axí és quina avorreix aquesta espècia de contracte usurari
- 2.1. Car usura és contra lig de natura... e proven-o axí
- 2.2.1. Per tal quant en aquest guany no ha hagut perill ni a risch el qui pesta...; ni ell no.y a gens treballat
- 2.1.2. El qui presta no devia haber guany d'açó qui seu no era [4rb]
- 2.1.3. Los cent solidos aquells de sí mateix no faeren nengunt fruyt sens la prudència e astúcia d'en Pau, la qual astúcia en Pau no ha d'en Pere ne de res del seu com sia naturalment sua. Haver, donchs, de res d'altre guany e sens nengun treball, és contra lig de natura
- 2.1.4. En temps que la dita peccúnia corria a perill d'en Pau, e no.s podia perdre a.n Pere, la dita peccúnia guanyava a.n Pere. Per la qual cosa és contra egualtat de justícia
- 2.1.5. Car en Pau no dóna liberament lo dit florí [4va] a.n Pere, ans ho fa per tal quant és posat en gran necessitat
- 2.1.6. Car en Pere naturalment és obligat e segons lig de natura a prestar a son prohíisme purament sens guany temporal... e ajudar-li en ses necessitats: que donchs ell ne vulla guany ço és contra lig de natura
- 2.2. La segona rahó principal per la qual usura és vedada sí és; per tal com és contra lig divinal de cascun testament
- 2.3. [4vb] La terça rahó principal perquè usura és vedada sí és: car la usura és prohibida per cascun dret
- 2.3.1. E primerament per Dret Canònich
- 2.3.2. Açò mateix appar per Dret Civil
- 2.3.3. Axí que totes leys qui permeten usura són cassades per justícia; el emperador qui posa: *Oh sacre leges, non dedignamur imitari sacros canones specialiter in matrimoniis et in usuris*
- 2.4. Per totes aquestes rahons appar sumariament que usura és crim malvat e perilós et dampnat per Nostre Senyor Déu e per los seus majors vicaris en tant que en usura no pot dispensar lo papa com sia vedada per Déu, qui és major, e totes les leys imperials, qui les atorguen, són casses e vanes; ne és leguda per nenguna obra de pietat per gran que sia per les rahons allegades
3. [*Objeccions contra l'universalisme de la prohibició de la usura*] [5ra] Contra aquesta sentència... fan alguns les següents rahons a provar que usura no sia pecat
- 3.1. La lig de Déu diu *Deuteronomii .XV.: Fenerabis gentibus multis*, qui vol

dir que tu logregaràs a molta gent... donchs legregar no és peccat ne contra la lig de Déu

3.1.1. [*Primera interpretació*]

3.1.1.1. Alguns doctors dien que no és manament ans és una promissió, axí com fou del libell de reffug de les mullers, qui fou a ells permés per tal que no les aucissen; axí aquesta promissió fou feta als fills de Israel de logregar als estranys per tal de no logregassen entre ells

3.1.1.2. [*Resposta*] Dien ací aquells qui tenen que usura sia contra lig de natura, que aquesta solució no val res, que Deus no permetia fer res contra la lig de natura sens que l'om no en corregués peccat

3.1.2. [*Segona interpretació*] [5rb]

3.1.2.1. Són altres que dien que com los jentils dampnificassen los fills de Israel, ells retinguessen lurs possessions e heretats, per tal de licència de nostro Senyor Deus a ells dada... los era legut recobrar lo seu per via de usura

3.1.2.2. [*Resposta*] Posa papa Alexandri terç *Extra. De usuris* que sobre usura no.s pot fer nenguna dispensació e appar açò en lo capítol *Super eo...*; usura és peccat contra la lig de natura, la qual és indispensable

3.1.3. [*Tercera interpretació*] [5va] Dien alguns... que lo dit allegat de la Scriptura... és *verbum yperbolicum* e parlant per excés de la habundància e del bé que Deus deria a aquell poble si li era hobe-dient... per rahó de açò dien aquests que lo fenerà e el *mutuum* són ací paraules transumptives, que donen a entendre la lur habundància

3.1.4. [*Quarta interpretació*] Altres dien que usura no és mala naturalment [5vb], sinó per tant quant és vedada per Déu e per tal plach ; Déu dispensar e dar loch als fills de Israel de prestar a usura a gent estranya, axí com... se'n poguessen emportar los ben dels Egepcians... sens culpa de furt

3.2. La segona rahó

3.2.1. Per què no puix pendre yo guany de peccúnia que prest axí com de un vexell d'argent... com no haia differència entre la matèria

3.2.2. [*Resposta*] La contracte no és semblant... prestar vexell per paga és loguer lo vexell, mas liurar la peccúnia ab esperança que torn lo capital al prestant ab guany, açò es préstech

3.3. La terça rahó és: [6ra]

3.3.1. Aquell qui reeb préstech és segon lig de natura obligat a dar ultra lo capital, donchs lo prestant pot rebre ultra lo capital

3.3.2. [*Resposta*] [6rb] Lo prestant no entén en son préstech fer benefet a aquell a qui presta, mas a sí mateix...; e jatsia que aquell qui pren lo préstech, aconseguesca profit... per sa astúcia e treball e no per intenció del prestant, per tal lo deutor no li és axí tengut...; ne res menys dich que... aquell qui reeb préstech és naturalment obligat al prestant *ad antidora*, la qual obligació no.s pot legudament reduir en civil obligació per no cometre usura

- 3.4. La quarta rahó és aquesta
- 3.4.1. Aquell qui reeb lo préstech pot donar a qui.s vol ço del seu, donchs... [6va] segueix que en Pere pot justament allò reebre
- 3.4.2. [Resposta] Nengú pot donar per matèria il·licita, axí com és donar ab pati al prestant ultra lo capital, alguna cosa per contemplació de préstech
- 3.5. La quinta rahó sí és:
- 3.5.1. Com donchs nengú no sia tengut de prestar a l'altre, segueix-se que si presta, que en bona consciència se'n pot fer pagar e.n pot reebre ultra lo capital
- 3.5.2. [Resposta] Cascú és obligat en temps de necessitat notable a prestar a son prohíisme...; en cas que prestàs a algún qui no fos en necessitat notable, encara no pot pendre guany, pus que lo préstech aytal és mal e contra la lig de Déu
4. [Set casos en que hom pot percebre ultra lo capital en contracte de préstech] [6vb] En algunes coses se pot fer legudament que lo prestant de aquell a qui presta se pot reebre ultra lo capital alguna cosa sens crim de usura... perquè justícia sia servada entre les parts e per altres leguts esguarts
- 4.1. [Fideiussor]
- 4.2. [Poena ex mora] [7ra]
- 4.3. E deus ací notar que hi ha dues maneres de interèsser, ço és, *dampnum vel lucri*... Pus justament se pot tots temps demanar lo interèsser del dampnatge que no lo interèsser del guany
- 4.4. [Contractus locationis] [7va]
- 4.5. [Ratione incertitudinis] [7vb]
- 4.6. [Pro dote] [8ra]
- 4.7. [Mutuum ad pompam] [8rb]
5. [Casos dubtosos] [8va] Ultra los dits cassos se'n posen altres, especialment tres, los quals an major difficultat que nenguns dels damunt dits
- 5.1. [Feu] La Sglésia té en penyora d'un seu feudatari lo castel per lo qual lo feudatari és vassal de la Sglésia. Dien açí alguns que la Església pot reebre legudament los fruyts del castiell no contant-los en sort de paga. Emperò, lo feudatari, en aquest endemig, no és tengut de fer homenatge ni de servir a la Sglésia per rahó del dit feu
- 5.2. [Censals morts i violaris] [9rb] Lo segon cas és sobre la matèria dels censals e violaris segons la matèria en que vuy se contén en Catalunya
- 5.2.1. [Censals morts]
- 5.2.1.1. Per tal són dits morts car lo comprant no ha nengun dret en les coses sobre que compra lo dit censal, sinó solament dret de percebra la quantitat que compra
- 5.2.1.2. Molts han duptat que aytals censals no sia usura... [9vb] mas que axí sia, que la dita compra sia justa, yo.n prov

certament axí: Aquestes compres no són viciades per natura de frau o de préstech amagat o de qualsevol mal altre contracte...; ne són viciades per injust preu...; ni són viciades per mala intenció dels comprants e venents...; ne y appar altra via perquè.s deja viciar, donchs segueix-se que sia justa e bona... [10va] Segonament fas aytal rahó: aquest contracte no és vedat per la Sglésia, ans per ella aprovat... car aquest contracte és justificat per egualtat de justícia

- 5.2.2. [Violaris] [10vb] Per ço que dit és del censals morts appar què poden dir del violari comprats a vida, car, servades les legudes circumstàncies damunt tocades en la matèria dels censals, axí que aytal compra no.s face en frau de usura e que.s faça ab just preu, los violaris són tenguts per leguts e per justs...; pots conixer la justícia del preu del violari atnent a la etat e a la sanitat e al nombre dels quals se compren...; que en cascun dels contractants sia dreta intenció...; lo venedor lo puga reembre quant li plau
- 5.2.3. [Mogubells] [11rb] Lo terç cas duptós sí és: sobre los mogubells, qui ara s.ich use, si són leguts e justs. E per tal que pus clarament veies aquesta matèria deus saber que ara s.ich usen les següents espècies de mogubells. La primera sí és: quant algun per via de préstech recobra ço que lo princep li deu per sa quitació o per servey personal o per son salari
- 5.2.3.1. E que aquesta via de prestar sia leguda provem-ho per les següents rahons:... si yo prestant-li los cobre, no fas mal a nengú...; [11va] leguda cosa és a cascu reembre sa vexació...; la decretal primera *Extra. De usuris* atorgua aquest aytal préstech ésser legut e bon...
- 5.2.3.2. Contra aquesta via fan alguns theòlechs les següents rahons: [11vb] a nengú no és legut recobrar los seu per via no deguda, axí com per monsonégua ni per furt...; [12ra] obligar altre a prestar per tant quant li prest, es obligar a cosa extimable per peccúnia...; [12rb] no és legut cobrar lo seu ab manera furtiva
- 5.2.3.3. [13rb] Mas que axí sia, ço és, que no sia legut de prestar a qualsevol persona del món per recobrar lo seu, provenho alguns theòlechs per les següent rahons: Segons doctrina del Salvador *Luche .6º*, ninguna cosa temporal no deu l'om sperar de atenyer de guany per rahó de son préstech...; fa lo seu de molt millor condició...; [14ra] obra virtuosa e bona principalment requer que la circumstància sua sia bona e la manera...; la intenció del Salvador quant feu lo dit manament: *Mutuum dantes nichil inde sperantes...*; [14rb] *precepta negativa obligant pro semper et ad semper...*; [14va] perquè appar quí ço qui és plenariament meu no puix dar a l'altre ab patí per rahó del préstech, donchs segueix-se que molt menys puix per aytal via recobrar ço qui és solament meu de dret e no de fet.

III. — CLOENDA

Ja hem dit que en el manuscrit 42 del Monestir de Sant Cugat del Vallès tan sols es conserven els tretze primers capítols del *Tractat d'usura* de Francesc Eiximenis. La resta s'ha perdut. Podem imaginar-nos el que nostre autor hauria dit de les «penes degudes als usurers públichs e... qui són usurers públichs hi notoris, ... per quantes vives se deven restituyr les usures, a ... qui.s deven restituyr les usures».⁴⁶ Però hauria sigut del màxim interès tot el que es referia als mogubells, on, sens dubte, donava moltes notícies de la vida catalana que ell observà. Malgrat tot, podem imaginar-nos, si més no, quines serien i per tant de què hauria escrit. Ja hem dit més amunt que en la seva obra *Cercapou Eiximenis* ens deixà una mena de resum del que va escriure en el *Tractat d'usura*: «E deu-se guardar de emprestar alguna pecúnia, blats o qualsevol fruyts o altres coses ab pacte exprés, o que ja.y sia entès que li'n sia dada alguna cosa ultra la sort principal; e de fer lo préstech, posat que no.y haja pacte, ab intenció final de haver-ne servitut o guany algú ultra la sort principal; e de fer lo préstech ab condició que en aquella quantitat, pes o mesura li sia tornada, emperò renovada o de millor sort o natura de més valor; e de pendre res ultra la sort principal per espera o prorogació de temps que faça a son deutor; e de comprar a menor for ans de temps, o vendre a major for que no és rahonable per spera de temps; e de retenir a sos obs, ultra la sort principal, los fruyts de cosa que li sia empenyorada; e de pendre ús e servey de les coses empenyorades, axí com són vestedures e altres robes o coses altres les quals no han ús ne fruyt, volent, ultra lo dit ús o servitut, tota la sort principal del préstech; e de liurar pecúnia o altres bens a negociació, ab condició que sia parçoner al guany e no a la pèrdua; e de fer contracte de préstech ab imposició de penes, no per intenció que lo principal li sia pagat pus curtament, mas que per tal que ab via de penes haja alguna cosa ultra la sort principal o que tengua subgugat per haver-ne servitut alguna; e de negar scienment o fényer que li sia obligat deute per ell degut; e de usar de fals pes o falsa mesura scienment, e de mal pesar o mal mesurar, encara que lo pes o mesura sien justs, tenent falços gests e maneres lucratives ab diabolical stúcia; e de liurar scienment mala moneda o de menys valor en loch de bona o de més valor, per qualque intenció de rapina; e de fals comptar scienment, o dar menys que dar deu, o reebre més que no deu reebre, enfrecant los comptes a son aventatge; e de sofisticar o encamarar mercaderia o altres béns perquè pesen més o menys o

46. Vegeu F. STEGMULLER, *Repertorium commentariorum in sententias Petri Lombardi*, Würzburg, 1947, pp. 132-133.

sien de altra perenza que en veritat no són, per ço que lo comprador, no apercebuda la veritat, li dó més preu de ço que rahonablement valen, ho que n'aja major mercat per la sufistichació que y haurà ginyada; e de fer mostra o promissió, al finar del contracte, de una cosa e, al liurar, mudar-la scienment e dar-la de menor valor; e de callar la veritat si conexerà que lo comprador se'n fia en ell, e.l ne requer que.l ne desenguan, e ell o excepta; ... e de pendre o retenir diners o altres béns que haja de joch ab falsos daus, o per altra manera deceptòria o enganosa. Tots temps ne comet furt e peccat mortal, e és tengut de restituyr-ho en aquella persona mateixa.»⁴⁷

47. En aquesta estructura hi posem entre [...] paraules del nostre autor o bé nostres, que permetin veure millor les característiques del tractat. A l'apartat 4. [*Set casos...*] ens limitem a dir quins són, doncs són comuns a tota aquesta literatura sobre la usura.

48. Vegeu F. EIXIMENIS, *Cercapou*, Ed. Barcino, Barcelona, 1957, pp. 42-44.